

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY MOSLASHUVINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Akbarova Shohruzabonu Avazjon qizi

Qo`qon davlat universiteti

70110101- Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi

Annotatsiya

Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini rivojlantirish masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiy moslashuvning mazmuni, uni qo'llab-quvvatlovchi pedagogik shart-sharoitlar hamda sinfdagi ijtimoiy munosabatlarning o'quvchi ishtirokiga ta'siri yoritiladi. O'zbekiston Respublikasining inklyuziv ta'limga oid normativ-huquqiy hujjatlari tahlil qilinib, individual yondashuv, hamkorlikda o'qitish, interfaol metodlar, psixologik-pedagogik ko'mak va oila bilan hamkorlikning o'rni asoslanadi. Nazariy tahlil natijasida ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishga yo'naltirilgan to'rt bosqichli pedagogik model taklif etiladi va amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiy moslashuv, alohida ta'lim ehtiyojlari, ijtimoiy kompetensiya, individual yondashuv, hamkorlikda o'qitish, pedagogik qo'llab-quvvatlash, ta'lim muhiti, pedagogik model.

Abstract

This article provides a theoretical analysis of pedagogical opportunities for developing the social adaptation of learners with special educational needs in inclusive education. It discusses social adaptation, classroom relationships, and educational conditions that support learners' participation. Uzbekistan's legal framework for inclusive education is reviewed, highlighting individualized instruction, cooperative learning, psycho-pedagogical support, and family-school collaboration. A four-stage pedagogical model and practical recommendations are presented.

Keywords: inclusive education, social adaptation, special educational needs, social competence, individualized approach, cooperative learning, psycho-pedagogical support, educational environment, pedagogical model.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir shaxsning individual ehtiyojlaridan qat'i nazar, uning jamiyatda munosib o'rin egallashi va sifatli ta'lim olishini ta'minlashdan iboratdir. Ta'lim jarayoni bolaning shaxsiy imkoniyatlarini ochish, mustaqilligini rivojlantirish hamda tengdoshlari bilan ijobiy munosabat o'rnatishiga ko'maklashishi lozim. Shu sababli ta'lim sifatini baholashda akademik natijalar bilan birga o'quvchining jamoaga qo'shilishi ham muhim e'tibor talab etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etishning huquqiy va tashkiliy asoslarini belgilab bergan.¹ Inklyuziv ta'limning amaliy samaradorligi bolaning darsda va darsdan tashqari faoliyatda mazmunli ishtirok etishi bilan belgilanadi.² Bunda pedagogning kasbiy tayyorgarligi, sinfdagi muhit, o'quv materiallarining moslashtirilishi hamda oila bilan hamkorlik asosiy omillardandir.

Maqolaning maqsadi inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik imkoniyatlarni tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Vazifalar inklyuziv ta'lim va ijtimoiy moslashuv tushunchalarini izohlash, pedagogik omillarni tizimlashtirish, interfaol metodlarni tahlil qilish, hamkorlik shakllarini asoslash hamda pedagogik modelni taklif etishni qamrab oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ishni tayyorlashda normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish, ilmiy-pedagogik tahlil, qiyosiy tahlil va pedagogik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Normativ tahlil inklyuziv ta'limning huquqiy zaminini aniqlashga, pedagogik tahlil esa individual yondashuv va hamkorlikda o'qitishning ijtimoiy moslashuv bilan bog'liqligini umumlashtirishga xizmat qildi.

1. Inklyuziv ta'lim va ijtimoiy moslashuvning nazariy va huquqiy asoslari

Inklyuziv ta'lim — ta'lim oluvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda teng sharoit yaratishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuvda ta'lim muassasasi o'quvchining ehtiyojlariga moslashishi va uning faol ishtirokini ta'minlashi zarur.

Ijtimoiy moslashuv esa shaxsning muayyan ijtimoiy muhitga kirishishi, muloqot o'rnatishi va umumiy faoliyatda qatnashish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonidir. Inklyuziv muhitda moslashuv ikki tomonlama xarakterga ega: o'quvchi muloqot ko'nikmalarini o'zlashtiradi, ta'lim muhiti esa uning ehtiyojlariga mos ravishda moslashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori hamda Maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha³ milliy dastur inklyuziv ta'lim amaliyotini rivojlantirish va ta'lim muhitini moslashtirish uchun mustahkam huquqiy-strategik zamin yaratmoqda.⁴ Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash nafaqat uning shaxsiy rivojlanishiga, balki sinfdagi barcha o'quvchilar o'rtasida bag'rikenglik, o'zaro yordam va hamjihatlik tuyg'ularining shakllanishiga ham xizmat qiladi. Jamiyatda har bir shaxsning huquqlari tengligi e'tirof etilayotgan bir davrda, ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni samarli yo'lga qo'yish zamonaviy pedagogikaning eng ustuvor

¹ O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.

vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Maktab va sinf jamoasi har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda moslashuvchan va xavfsiz bo'lishi shart.

2. Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va yo'nalishlari

2.1. Inklyuziv ta'lim muhitini xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi omillar asosida tashkil etish

Sinfda o'zini xavfsiz va qadrlangan his qilgan o'quvchining muloqotga kirishishi va faoliyatda qatnashishi osonlashadi. Pedagog o'zaro hurmat va tenglik tamoyillariga asoslangan sinf qoidalarini o'quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqishi lozim. Shu bilan birga, sinf xonasiga kirish, harakatlanish va vizual materiallardan foydalanish kabi jismoniy hamda axborot muhiti ham qulaylashtiriladi.⁵ Psixologik xavfsizlik va o'zaro ishonch muhiti o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi va ijtimoiy chetlanish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

2.2. Individual yondashuv va ta'lim jarayonini moslashtirish

Individual yondashuv ta'lim maqsadini saqlagan holda materialni taqdim etish usuli, topshiriq shakli hamda bajarish vaqtini moslashtirishni nazarda tutadi. Topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish va an'anaviy bo'lmagan javob shakllarini qo'llash o'quvchining mustaqilligi hamda jamoaviy faoliyatdagi ishtirokini oshiradi. Har bir o'quvchining o'zlashtirish sur'atiga moslashtirilgan pedagogik strategiyalar o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonchni va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishni mustahkamlaydi.

2.3. Hamkorlikda o'qitish va guruhli faoliyatni samarali yo'lga qo'yish

Guruhli ishlarda har bir o'quvchiga mazmunli rol berilishi muhimdir. Rollarning muntazam almashtirilishi va faoliyatdan so'ng qisqa refleksiya o'tkazilishi o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Jamoaviy loyihalar va topshiriqlar orqali o'quvchilar bir-birlarining kuchli taraflarini tushunib yetadilar hamda birgalikda muammolarni hal qilish samaradorligini anglaydilar.

2.4. Interfaol metodlar va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish

Rolli o'yinlar, juftlikda ishlash va muammoli vaziyatlarni muhokama qilish ijtimoiy ko'nikmalarni mashq qilish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Pedagog mashg'ulot shartlarini oldindan belgilab, har bir o'quvchining teng ishtirok etishini ta'minlashi kerak. Interfaol simulyatsiyalar va muloqot mashqlari o'quvchilarda ematya, tinglash va o'z fikrini to'g'ri bayon etish mahoratini shakllantiradi.

2.5. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash va oila hamkorligi

Sinf o'qituvchisi, maktab psixologi, maxsus pedagog hamda ota-onalar o'rtasidagi izchil hamkorlik o'quvchining ehtiyojlarini o'z vaqtida aniqlash va yordam ko'rsatish imkonini beradi. Ota-onalarni ta'lim jarayonining teng huquqli hamkoriga aylantirish ijtimoiy moslashuv samaradorligini oshiradi. Oila va maktab o'rtasidagi uzviylik hamda maqsadli birgalikdagi harakatlar o'quvchining maktabdagi va uydagi ijtimoiy xatti-harakatlarining barqarorligini ta'minlaydi.

3. Ijtimoiy moslashuvga ta'sir qiluvchi omillar va baholash mezonlari

⁵ Mamarajabov M.E. Inklyuziv ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 216 b.

Ijtimoiy moslashuvga pedagogik tayyorgarlik, sinfdagi psixologik iqlim, muhit va resurslarning qulayligi hamda oila va maktab hamkorligi bevosita ta'sir ko'rsatadi.⁶ Moslashuv jarayonini kuzatishda quyidagi mezonlarga tayanish tavsiya etiladi:

- Muloqotga kirishish va munosabat o'rnatish;
- Guruhli faoliyat va jamoaviy topshiriqlarda qatnashish;
- O'z fikri va ehtiyojini ifodalash;
- Hamkorlik va o'zaro yordam ko'rsatish;
- Topshiriqlarni bajarishda mustaqillik va tegishlilik hissi.

Ushbu mezonlar asosida muntazam monitoring olib borish o'quvchining ijtimoiy rivojlanishidagi ijobiy dinamikani aniqlash va zarurat tug'ilganda pedagogik-psixologik korreksiya ishlarini o'z vaqtida rejalashtirish imkonini beradi.⁷

4. Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishning pedagogik modeli

Ijtimoiy moslashuvni tizimli amalga oshirish uchun to'rt bosqichli pedagogik model taklif etiladi:

Diagnostic-tahliliy bosqich: o'quvchining imkoniyatlari, qiziqishlari va to'siqlarni o'rganish;

Moslashtiruvchi-pedagogik bosqich: o'quv materiallari hamda sharoitlarni individual ehtiyojlarga moslash;

Ijtimoiy-faollashtiruvchi bosqich: interfaol va guruhli usullar orqali muloqot hamda hamkorlikni rivojlantirish;

Monitoring va qayta rejalashtirish bosqichi: natijalarni tahlil qilish va pedagogik yordamni takomillashtirib borish.

Mazkur to'rt bosqichli pedagogik model har bir o'quvchining rivojlanish trayektoriyasini uzluksiz kuzatib borish hamda ta'lim va tarbiya usullarini uning o'sib borayotgan ehtiyojlariga mos ravishda doimiy yangilab borish xususiyatiga ega.

5. Ta'lim amaliyotini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar

Pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini muntazam oshirib borish;

Sinfdan o'zaro hurmat va tenglikka asoslangan qoidalarni joriy etish;

Guruhli topshiriqlarda har bir o'quvchiga aniq va mazmunli rol ajratish;

Oila bilan muntazam hamkorlik va axborot almashinuvini yo'lga qo'yish;

Ijtimoiy moslashuvni baholashda solishtirishdan qochib, individual o'sishni inobatga olish;

Mutaxassislar (psixolog, logoped, maxsus pedagog) va o'qituvchilarning jamoaviy ishini tashkil etish;

Sinfdan tashqari va madaniy-ma'rifiy tadbirlar orqali do'stona muloqot muhitini kengaytirish.

Ushbu amaliy tavsiyalarni maktab hayotiga va o'quv jarayoniga izchil tatbiq etish inklyuziv ta'lim sifatini oshiradi hamda o'quvchilarning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi.

⁶ Shodiyeva M.T. Inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvi. Monografiya. – Toshkent: Noshir, 2020. – 180 b.

⁷ Axmedova M.T. Maxsus va inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Universitet, 2022. – 195 b.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini rivojlantirish faqat akademik bilim berish bilan cheklanmay, ularning jamoada o'z o'rnini topishi va mustaqilligini ta'minlashga qaratilgan. Xavfsiz ta'lim muhiti, individual yondashuv, hamkorlikda o'qitish va oila bilan hamkorlik ijtimoiy moslashuvni ta'minlovchi asosiy pedagogik imkoniyatlardir. Taklif etilgan to'rt bosqichli model hamda amaliy tavsiyalar umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish – bu har bir bolaning shaxsiy qadr-qimmati va noyobligini tan olish, unga mos imkoniyatlar yaratish hamda teng huquqli kelajak poydevorini qo'yish demakdir. Tizimli pedagogik yondashuv va jamiyatning ushbu jarayondagi faol ishtiroki sifatli hamda insonparvar ta'lim tizimining kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
5. Mamarajabov M.E. Inklyuziv ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 216 b.
6. Shodiyeva M.T. Inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvi. Monografiya. – Toshkent: Noshir, 2020. – 180 b.
7. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2019. – 232 b.
8. Axmedova M.T. Maxsus va inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Universitet, 2022. – 195 b.
9. Qodirova F.U. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlashning pedagogik texnologiyalari. Monografiya. – Toshkent: Tafakkur, 2021. – 164 b.
10. Yo'ldoshev J.G', Hasanov S.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 240 b.